

ALGUNES REFLEXIONS SOBRE L'OBRA DE VERDAGUER A TRAVÉS DELS SEUS IL·LUSTRADORS

Pilar VÉLEZ

Aquesta comunicació parteix o, més ben dit, és producte d'haver fet un primer intent d'inventari de les obres de Jacint Verdaguer que van ser il·lustrades per artistes, tant coetanis seus com d'èpoques posteriors i fins a l'actualitat.

Sens dubte, gairebé ja a la cloenda de l'Any Verdaguer celebrat amb motiu del centenari de la seva mort, no cal repetir ara que l'obra del gran poeta és reconeguda unànimement com una aportació cabdal a la conversió del català en una llengua literària nacional i moderna.

Partint, doncs, d'aquesta realitat i tenint consciència del gran ressò que comportaren moltes de les seves obres, al plantejar-nos l'esmentat inventari per ordre cronològic, és a dir, des de les edicions publicades en vida seva fins avui, a priori es podia suposar que, si més no, les obres més reconegudes havien estat objecte de nombroses interpretacions tant per part dels artistes i sobretot dels il·lustradors coetanis com pels de generacions posteriors.

Tanmateix, un cop establert l'inventari¹ ens adonarem, en canvi, que el gran prohomer de la llengua catalana no va merèixer tanta atenció com suposàvem per part d'aquesta tipologia editorial. Al llarg d'aquestes ratlles, doncs, mirarem d'esbrinar, o si més no d'establir alguna hipòtesi, per què això fou així, sobretot si tenim en compte el seu marc de relacions personals amb destacats il·lustradors d'aquells anys.

Sens dubte no tota l'obra de Verdaguer mereix el mateix tractament gràfic, car dins de la seva nombrosa producció hi ha textos de moltes menes, que permeten un acostament molt diferent ja no sols des de la interpretació plàstica, sinó també des de l'òptica merament literària o intel·lectual.

Ara bé, cal dir a manera de primer balanç que sobta l'escassetesa d'edicions il·lustrades de l'obra verdagueriana, fins i tot aplicable als seus dos grans poemes èpics, tan coneguts, apreciats, estudiats i fins criticats i discutits, com són *L'Atlàntida* i *Canigó*.

Aquests dos poemes, a diferència dels textos en prosa i de la poesia religiosa més intimista, són més que aptes per ser il·lustrats, tant per les seves visions grandiloqüents històriques i llegendàries, com pel seu simbolisme.

Centrem-nos, doncs, de moment en aquests dos poemes. En primer lloc, per seguir respectant la cronologia, fixem-nos en *L'Atlàntida*. Al marge de valoracions literàries, que evidentment no em corresponen, el poema èpic dedicat a Colom i l'*Atlàntida* amb les seves ampulloses imatges i la seva magnífic cosmovisió i fins

1. Vegeu Pilar VÉLEZ, «Traductors gràfics de l'obra de Jacint Verdaguer: els seus il·lustradors», dins el catàleg *Verdaguer. Un geni poètic*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 2002, p. 163-173.

amb un cert rerefons de nacionalisme hispànic, es prestava a múltiples versions gràfiques.

Per contra, la primera edició, del 1878, que Verdaguer dedicà justament al primer marquès de Comillas, que es féu càrrec de les despeses de l'edició, i la qual incloïa ja la traducció castellana a cura de Melcior de Palau revisada pel mateix Verdaguer, era una edició de format de butxaca, acurada, però en tot cas no il·lustrada. Només cal destacar-ne la relligadura, ja industrial, presidida per una imatge de la caravel·la Santa Maria, dibuixada per l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, el qual, anys després, també havia de tenir una estreta relació amb el marquès de Comillas —Antonio López López— i la família Güell, a la mateixa localitat càntabra de Comillas. Però res més, des de l'òptica de la il·lustració.

En realitat, per trobar la primera edició realment il·lustrada de *L'Atlàntida* hem d'esperar fins a l'any 1906, és a dir, quatre anys després de la mort de Verdaguer. Què havia passat fins aleshores? De fet, de la primera edició fins a la mort del poeta, se'n feren diverses reimpressions: 1886, 1897, 1902 i 1905, si no més.

Cal dir que, entre la primera i la gran edició il·lustrada per Josep Maria Xiró l'any 1906, ens consta que hi va haver algun intent de fer-ne alguna altra. Ja vaig esmentar al meu article-inventari l'intent fallit de la societat La Misteriosa, com també el d'una hipotètica versió francesa il·lustrada.² També, és clar, per ser el primer, però en bona part per manca de materials de més qualitat, quan es parla de les il·lustracions de *L'Atlàntida* sempre es fa referència a un petit dibuix d'Apel·les Mestres,³ el qual l'any 1877, arran de la celebració dels Jocs Florals, dibuixà una composició a pàgina sencera en homenatge a Àngel Guimerà —que hi guanyà la Flor Natural, l'Englantina i la Viola tot alhora, i va ser proclamat mestre en gai saber— i a Jacint Verdaguer, que guanyà amb *L'Atlàntida* el premi de la Diputació de Barcelona. La imatge dedicada al poema verdaguerià, publicada a la revista *La Llumenera de Nova York*,⁴ és tan sols una petita vinyeta que representa el naufragi narrat pel poeta a la introducció del poema, en realitat molt poc significativa i no gens representativa encara del que coneixem avui com a estil característic de Mestres.⁵

De fet, Mestres il·lustrà molts anys després, el 1901, la coberta d'un altre llibre del poeta, *Ayres del Montseny*, just un any abans que morís Verdaguer. És una composició decorativa molt pròxima a algunes obres seves de dates properes, sobretot de llibrets de cançons —com ara *La mort del rossinyol*, amb música de Carme Karr (1903). Gràficament, doncs, és la vegada que veiem més pròxima l'obra d'ambdós poetes, Verdaguer i Mestres, que aleshores mantenien una relació amical estreta, ben reflectida per exemple en un text del mateix Mestres un cop ja mort Verdaguer.⁶ Interessos, inquietuds i fins neguits foren compartits aleshores, però no encara el 1877, any de la primera —i discreta— traducció gràfica verdagueriana de Mestres.

2. P. VÉLEZ, *Op. cit.*, p. 168.

3. Grafia que ell utilitzava per escriure el seu nom.

4. Nova York, juliol del 1877.

5. Mestres només tenia 23 anys i tot just havia començat la seva carrera com a dibuixant. De fet, l'any 1877 començà a dibuixar per a l'editor Innocenci López, amb treballs per a la revista *La Campana de Gràcia*.

6. *Vegeu Pèl & Ploma*, vol. IV, núm. 89, gener del 1903, p. 1 i 2.

Sens dubte, pel seu volum i per la seva singularitat, més que no pas per la seva qualitat, hem de fer esment del dibuix premiat en el concurs que la mateixa revista va convocar l'agost del 1877, adreçat als artistes catalans per il·lustrar dos temes, a triar: *Les glòries de Catalunya* o bé el poema *L'Atlàntida* de Verdaguer. De segur el gran èxit que assolí el poeta aquells dies arribà arreu i la revista novaiorquesa també se'n feia també ressò. Tanmateix, el dibuix premiat, obra d'Antoni Vilanova March, reproduït a doble pàgina en el número del mes de juliol del 1878, concebut a partir d'una composició central al voltant de la qual hi ha diversos temes al·legòrics al poema, no és del tot reeixit, sinó més aviat també d'una qualitat discreta.

Ara bé, el cert és que fins al 1906 no trobem cap edició il·lustrada de *L'Atlàntida*. Hauria estat satisfet Verdaguer amb la versió que Josep M. Xiró féu del seu poema? Probablement sí, perquè el dibuixant traduí el poema amb una potència visionària equiparable a la del seu autor. Això no obstant, no podem confirmar-ho, però sí, en canvi, potser podríem establir un paral·lelisme amb les pintures d'un altre pintor també força visionari com Xiró, Aleix Clapés, el qual decorà la casa d'Eusebi Güell al carrer Nou de la Rambla i pintà la façana lateral de la casa amb una escena d'Hèrcules a les Hespèrides, inspirada en *L'Atlàntida* de Verdaguer.⁷ Novament, doncs, coincideixen Verdaguer i la família del marquès de Comillas, car Eusebi Güell, com és sabut, era el seu gendre.

Però tornem a Xiró. Aquest féu una doble il·lustració del poema. D'un costat, dibuixà les capçaleres que precedien cada un dels cants, dibuixos a la ploma de traç molt sinuós que encaixaven amb el gust de la il·lustració Art Nouveau europea, tot i que la seva data ja és tardana. D'un altre costat, féu també les il·lustracions a pàgina sencera que apareixen intercalades en el text, dibuixos al llapis que transmeten una imatge totalment «visionària» de *L'Atlàntida*, on els protagonistes principals són els personatges mitològics gegantins i fantasiosos, fruit d'una imaginació i una creativitat singulars, que els acosten, si més no conceptualment, a l'obra d'altres artistes visionaris com ara Arnold Böcklin o William Blake, per esmentar dos noms de relleu europeu.

Però aquesta interpretació, podríem dir-ne de gran volada, comença i acaba de fet en aquesta edició que ja s'anunciava el gener del 1904 com «la primera edició monumental d'aquest poema de Mossén Jacinto Verdaguer». Després d'aquesta edició, *post mortem*, i tret de cinc il·lustracions xilogràfiques realitzades per Antoni Ollé Pinell l'any 1929 —tot i que foren publicades el 1946—,⁸ hem d'esperar fins al 1992 per trobar una nova gran edició il·lustrada. Em refereixo a l'edició que l'Associació de Bibliòfils de Barcelona encarregà a l'editor i gravador olotí Miquel Plana, com a publicació anual de l'entitat. Plana, que avui compta amb un renom per les seves personalíssimes edicions bibliofíliques, endinsant-se en l'esperit del poema, féu un llibre on totes i cadascuna de les pàgines estan emmarcades per una xilografia (gravat sobre fusta) que requadra el marc inferior: ones, estels i diversos elements dels cels i de les aigües hi són presents fent referència a la força de la natura, tan pre-

7. Se'n poden veure unes fotografies al catàleg de l'exposició *La vida a palau. Eusebi Güell. Antoni Gaudí: Dos homes i un projecte*. Barcelona: Palau Güell/Diputació de Barcelona, 2002, p. 90.

8. Tal com ja vaig detallar a P. VÉLEZ, *Op. cit.*, p. 171.

sent en el poema. A més, com l'edició de Xiró, tot i que d'un tarannà ben diferent, il·lustra els cants del poema amb una dotzena d'aiguaforts a color. Però només es tracta d'una edició de 165 exemplars, cosa que vol dir que la seva difusió es circumscriu, naturalment, al cercle de l'Associació de Bibliòfils. El cert, però, és que no coneixem altres edicions il·lustrades del poema i, per tant, això significa, i crec que es pot afirmar rotundament, que el segle XX —si més no del 1906 al 1992: 86 anys!— editorialment (només editorialment?) ha oblidat o ha ignorat *L'Atlàntida* de Verdaguer.

Vegem tot seguit què va passar amb el segon poema, *Canigó. Llegendes pirenaica del temps de la Reconquesta*. La primera edició és del 1886.⁹ És una edició de format de butxaca, decorada per Alexandre de Riquer, no pas il·lustrada, amb unes refinades capçaleres que presideixen cada un dels cants. Riquer, com Mestres, tenia una relació estreta amb Verdaguer. Aquest, per exemple, va casar Riquer amb Dolors Palau el 18 de juliol del 1885, és a dir, poc abans que es publicàs *Canigó*. Cal afegir, a tall d'anècdota, que van apadrinar el casament Àngel Guimerà i Francesc Matheu, i que aquest fou un dels molt pocs casaments que el poeta benefià, de fet, els Riquer sempre van fer costat a Verdaguer fins en els moments més difícils, tal com recordava Josep M. de Riquer i Palau.¹⁰

Pel que fa a l'enquadrament del llibre, cal recordar que de la primera edició n'existeixen dues versions. Una on només en unes lletres de fantasia s'hi pot llegir el nom de l'obra, *Canigó*, i una altra de molt més artística, atribuïble a Lluís Domènech i Montaner, que presenta la muntanya del Canigó retallada sobre una creu i en primer terme un cavaller, tot dins d'una orla, i està signada per Francesc Jorba Curtils, un dibuixant especialista en la realització de planxes matrius per a relligadures industrials.¹¹ El gust esteticista propi de l'època fou superat quan el 1901 la biblioteca de «Catalunya Artística» va fer-ne una altra edició aprofitant les capçaleres de Riquer, però amb una coberta industrial presidida per un tema al·legòric a la muntanya dins d'una orla sinuosa típicament Art Nouveau, dibuixada per Alfred Solé Selva i gravada i estampada en relleu pel mateix Francesc Jorba. És a dir, com en el cas de *L'Atlàntida* del 1878, la imatge més representativa correspon a la coberta del llibre.

I així com en vida del poeta Mestres no va fer més que fer una minsa il·lustració de *L'Atlàntida*, Riquer es limità també a aquestes discretes capçaleres, tot i que l'un i l'altre eren grans artistes del moment, bons coneixedors de l'obra de Verdaguer, amics seus, i per tant possibles hipotètics autors d'alguna edició il·lustrada del clergue. Però perquè sigui realitat una edició d'aquest tipus cal un editor al darrere —una coneixença literària, una exigència del públic, una potència econòmica—. Ara bé, en uns anys que el llibre il·lustrat començava a gaudir de moltes possibilitats tècniques, sembla estrany que ni un poema ni l'altre no en fossin dignes destinataris.

Si seguim ara amb *Canigó*, després de la primera edició catalana esmentada trobem una primera edició en castellà, segons versió del comte de Cedillo i ves-

9. Barcelona: Llibreria Catòlica.

10. «Quan el pare ja no era noi. Biopsicologia d'Alexandre de Riquer», dins *Alexandre de Riquer. L'home, l'artista, el poeta*. Calaf, 1978, p. 13-69.

11. P. VEJZ, *Op. cit.*, p. 165.

comte de Palazuelos, títol que corresponia a l'historiador Jerónimo López de Ayala y Álvarez de Toledo, gran admirador de Verdaguer, el qual revisà ell mateix la traducció. Però els autors de les il·lustracions, Manuel López de Ayala i Marceliano Santa María Sedano, feren unes imatges força convencionals i, d'altra banda, aquest llibre gaudí d'un ressò força escàs a Catalunya.

Ara bé, pel que fa a noves edicions catalanes, només podem esmentar una versió del cant IV de *Canigó*, *La Malehida*, en format apaïsat, una edició políglota (català, castellà, francès, anglès i alemany), del 1929, il·lustrada amb 29 fotografies de la muntanya —per primera vegada l'obra de Verdaguer s'il·lustra amb fotografies del natural—, més tres dibuixos del decorador Ramon Rigol Font, d'un to fantasiós i simbolista.

Només una edició de l'obra per a infants, en versió d'Artur Martorell, va ser il·lustrada amb dibuixos del ninotaire Quelus, pseudònim de Miquel Cardona, i no fou fins dos anys després, el 1931 que l'editorial Orbis en publicà una edició de bibliòfil de gran format. Amb dibuixos de Maurici de Vassal a manera de capçalera dels cants i 12 gravats a l'aiguafort a pàgina sencera a partir de dibuixos del mateix Vassal, intercalats en el text com és habitual, és una obra que per les seves característiques editorials gaudí de poca difusió.

En realitat, hem d'esperar fins a la postguerra, l'any 1945, per veure una nova edició, aquest cop sí, notablement il·lustrada de *Canigó*. El responsable de les 13 composicions a la ploma a pàgina sencera fou Joan G. Junceda, un dels grans dibuixants catalans de la primera meitat del segle XX, que tant ha fet gaudir a generacions i generacions de joves i infants amb els seus llibres d'aventures. Sens dubte, el món de cavallers i dames de *Canigó* era molt adient per ser traduït per Junceda¹² i en aquest cas la tria del dibuixant és bona mostra també del valor atorgat a l'obra literària, que esdevé d'aquesta manera una de les millors edicions il·lustrades de Verdaguer, convertida l'obra en una emocionant aventura gràfica, que no deixava de ser un dels símbols del nacionalisme català vuitcentista, vist pel poeta.

La història de *Canigó* il·lustrat, de fet, podem dir que es tanca amb aquesta versió de Junceda,¹³ fet que significa que aquest poema no va tenir tampoc més fortuna que *L'Atlàntida*. De totes maneres no és exactament així perquè de la versió ja esmentada d'Artur Martorell, l'any 1986 la il·lustradora Carme Peris en féu una nova interpretació gràfica¹⁴ que s'emmarca perfectament dins del gran ventall actual de llibres il·lustrats infantils, producte d'un gran nombre d'il·lustradors i il·lustradores —ho remarco especialment perquè hi ha moltes artistes femenines— que ens permeten parlar d'una gran qualitat en aquest gènere artístic. De fet, això no és estrany ni nou, perquè només que ens remuntem a mitjan segle XIX podem trobar un nombre de dibuixants —Tomàs Padró, Eusebi Planas, Apel·les Mestres— que són avui considerats com els capdavaners d'aquesta gran escola catalana de la il·lustració, dedicada en una bona part al llibre per a infants.

12. Els primers anys vint el mateix Junceda havia ja il·lustrat per a les Edicions del Foment de Pietat Catalana algunes rondalles de Verdaguer.

13. Se'n féu una reedició en un format una mica més gran que l'original d'Editorial AUSA, Sabadell, 1985.

14. Enguany, amb motiu de l'Any Verdaguer se n'ha fet una altra edició.

Aquesta és la realitat. Ara bé, si ens plantegem el fet de l'escassetat d'edicions il·lustrades dels poemes èpics de Verdaguer i en general de tota la seva obra, podem mirar de justificar-ho mitjançant diverses hipòtesis, unes més versemblants que les altres, probablement.

En primer lloc, i ja ho he apuntat, fer-se càrrec d'una gran o si més no mitjana edició il·lustrada comporta un cost econòmic que no tots els editors poden suportar. No obstant això, si establim una comparança i recorrem un cop més a Apelles Mestres, cal recordar que aquest ja en els darrers anys setanta havia col·laborat en obres il·lustrades notables. Només a tall d'exemple, es pot esmentar l'edició del *Quijote* (1879-80), de la casa J. Aleu y Fugarull, de Barcelona, en dos volums, amb làmines a pàgina sencera cromolitografiades i vinyetes xilogràfiques gravades per Francesc Fusté. Una edició equivalent de *L'Atlàntida* als anys vuitanta podria haver tingut una gran difusió. Però no fou així, tot i que, ja mort Verdaguer, l'any 1913 Mestres col·laborà a *La Il·lustració Artística*, en un número dedicat a les epopeies universals entre les quals figurava *L'Atlàntida*, amb una il·lustració fotomecànica a pàgina sencera, a tot color, dedicada a Hèrcules i el drac.¹⁵

El mateix podria haver passat amb *Canigó*, del 1886, i tampoc no fou realitat. És cert, però, que aquest segon poema fou publicat en una data que resultà no gaire llunyana del desgraciat «cas Verdaguer» del 1893 —evidentment em refereixo a la doble expulsió del bisbat i de casa del marquès de Comillas i totes les conseqüències que se'n derivaren—. De totes maneres, sabem que Verdaguer era amic de la família Vayreda i que havia proposat al pintor Joaquim Vayreda la il·lustració d'aquest poema, tot i que pel que sembla tampoc no arribà a bon port.¹⁶

El mateix 1886 Verdaguer va fer el viatge a Palestina i Egipte i començà aleshores la seva crisi espiritual que ja manifestà clarament en el llibre producte d'aquest viatge: *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* (1889), precisament un llibre molt il·lustrat amb dibuixos d'Andreu Solà,¹⁷ fets probablement a partir de les fotografies que van prendre's del viatge. A partir d'aquest moment i fins al dia de l'expulsió, Verdaguer aixecà moltes polèmiques arran de la seva labor a la Casa d'Oració, les seves relacions amb la família Duran i els exorcismes. Això probablement no devia afavorir que cap editor es decidís a tirar endavant un projecte d'aquest tipus.

Com que aquesta situació, tan patètica, es perllongà una sèrie d'anys fins al 1898, en què Verdaguer signà la retractació, i com que des d'aleshores fins a la seva mort només passaren quatre anys, l'espai de temps per a un, podríem dir, replantejament editorial fou massa breu i no tingué lloc. Cal afegir, tanmateix, que mentrestant, al llarg de tots aquests anys Verdaguer no deixà d'escriure ni de publicar. Precisament entre 1887 i 1898 es publicaren gran nombre de llibres de poemes religiosos que traspuaven tot el seu sentiment i la seva lluita interior. Títols com *Jesús Infant*:

15. Vegeu núm. 1618, gener del 1913, p. 18-19. Agraïxo cordialment a Joan Vilamala aquesta informació.

16. Tal com ja va ressenyar Antònia TAYADELLA —a qui agraïxo també la referència— a «Afinitats artístiques i ideològiques entre Verdaguer i els Vayreda», *Anuari Verdaguer 1995-1996*, p. 353-375.

17. P. VÉLEZ, *op. cit.*, p. 165.

Natzaret (1890), *Veus del Bon Pastor* (1894), *Sant Francesc* (1895) o *Flors del Calvari*. *Llibre de consols* (1896) passaven aleshores al davant d'allò que havia significat el *Canigó* uns anys enrere, fins i tot per al mateix poeta.

Precisament aquest tipus de llibre de poesia que acabem d'esmentar, de caire molt personal i intimista, es pot posar novament en relació amb els llibres de poemes de dos personatges que ja hem relacionat amb Verdaguer al llarg d'aquestes ratlles: Alexandre de Riquer i Apel·les Mestres. En el seu cas, els llibres de poemes, en els quals els especialistes han trobat alguns punts de contacte amb els de Verdaguer, sempre estan delicadament il·lustrats, o si més no decorats. És clar que en tots dos casos estem al davant de dos artistes polifacètics i podríem dir globals, que tant van conrear l'art del dibuix com l'art de la poesia, o viceversa. Les seves obres literàries eren il·lustrades (o decorades) per ells mateixos, cosa que les convertia en unes obres que parlaven a tots els sentits alhora. Si Verdaguer, nascut el 1845, Mestres del 1854 i Riquer del 1856, foren amics tots tres i mantingueren una relació cordial al llarg dels anys, com també certs punts de contacte intel·lectuals i «sentimentals», Verdaguer és l'únic que només ens ofereix els seus versos de forma escrita. Sens dubte, la il·lustració d'una obra poètica intimista —a l'inrevés de l'èpica— requereix una sensibilitat molt especial per traduir el món interior d'un altre artista. Ni la darrera producció de l'època més crítica de Verdaguer, però tampoc els seus *Idil·lis i cants místics* (per esmentar un títol anterior a l'afer), prologats per Manuel Milà i Fontanals, del 1879, van tenir una traducció gràfica.¹⁸

Per tancar aquest estat de la qüestió, cal dir, tanmateix, que aquesta vessant poètica sí que va ser recollida en part pel món de la bibliofília, sobretot de postguerra. Entre aquestes edicions sobresurten tres llibres il·lustrats amb litografies d'Alexandre Coll Blanch, —*Què diuen els ocells* (1945), *Flors de Maria* (1947) i *Corpus Christi* (1950)— d'una gran subtilitat, publicats per l'editorial Casiopea, una filial de Montaner y Simón que editava llibres en català i que s'imprimien en els tallers de la impremta sabadellenca Successors de Joan Sallent. En cap dels tres casos l'edició arribava als 500 exemplars. Ara bé, aquest tipus d'edicions, tant de després de la guerra com alguna d'abans,¹⁹ per les seves característiques bibliofíliques tenen sempre una escassa difusió més enllà de l'estricta marc dels amants i afeccionats al llibre, per bé que és signe que Verdaguer fou apreciat per aquest sector tan sensibilitzat envers el món del llibre.

Tot això per un costat. I ara, per cloure definitivament aquestes reflexions, i com ja vaig apuntar en establir l'inventari comentat, només ens resta plantejar una darrera qüestió: per què el món de les rondalles, de la natura i fins de la religió no fou aprofitat per difondre Verdaguer entre els infants? Rere la seva mort i, en definitiva, després de molts anys d'haver-se convertit en un personatge «maleït» per l'ordre establert, des de l'entorn del 1890 i sobretot des del 1893, la seva obra és cert que s'edità (obres pòstumes) i reedità (obres completes, antologies...) —recordem que sí que gaudí de gran estima popular—, tot i que sempre des de l'estricta marc de la litera-

18. Tot i que Francesc Fontbona en el seu text d'aquest mateix volum —«Verdaguer i les arts plàstiques»— dona notícia d'uns dibuixos de Riquer per a *Jesús Infant* que finalment no serviren com a il·lustracions però foren exposades en una mostra de l'artista a la Sala Parés.

19. L'edició il·lustrada per M. de Vassal, ja comentada.

tura, sense proposar-se edicions d'una certa qualitat gràfica i/o artística. Ni els seus contemporanis, ni els noucentistes, ni després òbviament durant la guerra, l'obra de Verdaguer no gaudí de gaire predicament des d'aquesta òptica. I durant la postguerra, pràcticament només la bibliofília, més o menys acurada, li dedicà la seva atenció i li atorgà un valor plàstic.

La darrera gran edició il·lustrada —de Miquel Plana— data ja de fa deu anys. Els noucentistes, sens dubte, silenciaren Verdaguer —més que cap altra cosa—, portats per totes les seves prevencions ideològiques. La dictadura de Primo de Rivera, en canvi, féu que es recuperés en part, però en certa manera ja era tard pel que aquí ens ocupa. La guerra i la postguerra obscura tampoc contribuïren a millorar el panorama, el qual, tanmateix, com hem vist, no ha canviat gaire durant el darrer terç del segle XX i fins ara.

¿En aquesta darrera etapa potser ha estat considerat, per ignorància, desconeixença o frivolitat, un autor caduc, superat, fora d'època? Com és que ningú no s'ha adonat, en el món de la imatge en què vivim gairebé ofegats, que, si més no, els dos grans poemes de Verdaguer ofereixen un material preciós per ser convertit en imatges, des de les adreçades als infants (per què no?) fins les dirigides a un públic adult. ¿Per què el públic català ha de seguir i/o suportar les històries dels personatges mítics antics o futuristes (o no tan mítics) aliens, i no els dels seus grans autors? Verdaguer ens ofereix, sens dubte, un patrimoni literari extraordinari. Potser val la pena que hi reflexionem.